

*Шинкоренко Т.П., канд. екон. наук
Інститут економічного прогнозування НАН України*

СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

На основі аналізу загального стану економіки України, а також основних чинників, що обумовлюють економічну кон'юнктуру, визначаються основні зміни в галузевій структурі економіки і промисловості, дається оцінка тенденцій їх розвитку в 2001 році.

Головним завданням сучасного етапу розвитку економіки є збереження та зміцнення позитивних тенденцій, що проявилися в 2000–2001 роках. З огляду на досягнення цієї мети важливо проаналізувати основні чинники, що зумовили наявне економічне зростання, а також характер їх впливу на галузеві структурні пропорції в економіці країни, деформації яких були успадковані ще від колишнього СРСР і суттєво поглиблені за часів трансформаційної кризи. За період безупинного падіння (1991–1999 рр.) загальний випуск товарів та послуг знизився на 60 %, випуск промисловості – більш ніж на 66 %, сільського господарства – на 51 %, транспорту і зв'язку – на 80 %, будівництва – на 88 відсотків. Значні розбіжності спостерігаються і в масштабах скорочення випуску галузей промисловості та окремих виробництв. Різка зміна структури кінцевого попиту зумовила відповідну зміну галузевої структури випуску. При цьому найбільших втрат в обсягах виробництва зазнали галузі, що виробляють переважно продукцію кінцевого призначення: легка (75 % від випуску 1990 р.); машинобудування (65 %); харчова (59 %) та промисловість будівельних матеріалів (78 %). В результаті в 1999 р. частка сировинних галузей промисловості підвищилася до 59 %, що в цілому негативно вплинуло на ресурсомісткість випуску та перспективи подальшого економічного росту.¹ За таких умов проблема оптимізації галузевих пропорцій стає однією з першочергових. Це потребує проведення систематичних досліджень стану і характеру змін галузевої структури економіки та розробки заходів щодо її удосконалення.

Оцінку перспективи структурних зрушень здійснено на методичних засадах, що застосовуються відділом моделювання та короткострокового прогнозування Інституту економічного прогнозування НАН України і передбачають проведення аналізу загальноекономічної кон'юнктури, а також основних економічних індикаторів, що сигналізують про можливі структурні зміни [1].

¹ Розраховано за даними Держкомстату України.

В якості таких індикаторів розглянуто: інвестиційну діяльність; фінансові результати, міжгалузеві цінові пропорції, обсяги кредитування; зовнішній та внутрішній попит на продукцію українських виробників. Природно, зазначені показники не охоплюють весь спектр чинників, що зумовлюють структурні зміни, проте їх аналіз надає можливість окреслити спрямованість структурних зрушень в економіці країни та визначити заходи щодо їх покращання.

Поточна економічна кон'юнктура в Україні характеризується досить динамічним розвитком економіки, про що свідчить динаміка ВВП як узагальнюючого показника розвитку національної економіки (рис. 1).

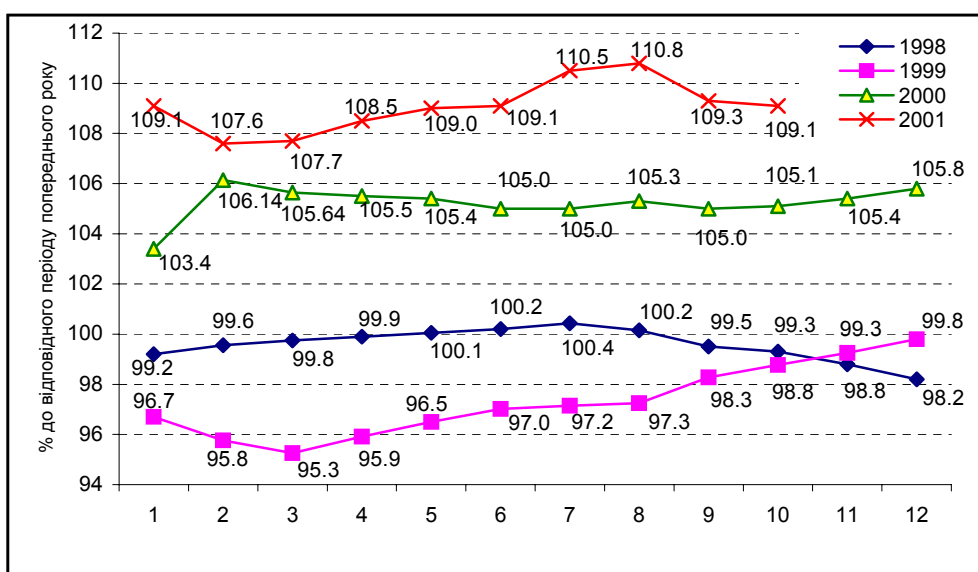

Рис. 1. Реальні індекси ВВП наростаючим підсумком

Складено за даними Держкомстату України.

Як видно з графіку, стала динаміка економічного росту спостерігається з вересня 1999 р., причому у поточному році темпи зростання набувають прискорення. Так, якщо за січень–жовтень 2000 р. приріст ВВП становив – 5,1 %, то за аналогічний період 2001 р. він підвищився до 9,1 відсотка. Якщо розглянути місячні темпи приросту цього показника за січень–жовтень поточного року у порівнянні з відповідними місяцями минулого, то найвищий темп зростання ВВП спостерігався у липні 2001 р. (17,4 %), що обумовлене різким сезонним сплеском в цьому місяці обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а найменший – у вересні (0,1 %). Низький вересневий темп росту ВВП зумовлений цьогорічною специфікою зсуву термінів збору врожаю, коли переважна більшість польових робіт була завершена у липні–серпні. В цілому за досягнутими за цей період темпами економічного зростання Україна (разом з Азербайджаном) посідає третє місце серед країн СНД після Таджикистану (12,1 %) та Вірменії (9,9 %) [2].

Водночас, при застосуванні терміну “економічне зростання” щодо процесу, який спостерігається в Україні, слід пам’ятати, що цьому зростанню передував руйнівний обвал і досягнуті показники ще далеко не компенсують заподіяних трансформаційною кризою втрат.

Основними чинниками, що сприяли розвитку української економіки в поточному році, є розширення зовнішнього та внутрішнього попиту (споживчого та інвестиційного), помірне зростання як споживчих, так і оптових цін, зниження процентних ставок на кредитні ресурси, стабілізація та укріплення національної валюти, збільшення реальних доходів населення, деяке покращання фінансового стану підприємств. Слід також врахувати кумулятивний ефект активізації інвестиційної діяльності в країні починаючи з 1998 року. За цим простежуються цілеспрямовані дії Уряду щодо стабілізації економічної ситуації та закріплення започаткованої тенденції до економічного росту.

Зростання ВВП у поточному році обумовлене позитивною динамікою випуску практично по всіх галузях економіки (табл. 1). Однак основною рушійною силою залишається промислове виробництво, за темпами розвитку якого Україна протягом всього поточного року лідирує серед країн СНД.

За 9 місяців 2001 р. обсяг випуску продукції промисловості в реальному вимірі виріс на 16,6 % (для порівняння: у Таджикистані – 16,0 %; у Казахстані – 13,8 %; у Молдові – 12,2 %; у Киргизії – 7,1 %; в Азербайджані – 5,4 %; у Росії – 5,2 %; в Білорусі – 4,6 %; у Вірменії – 3,8 відсотка. В Грузії виробництво зменшилося на 0,7 %) [див. 2]. При цьому темпи приросту обробної промисловості були в 1,2 раза більшими, ніж промисловості в цілому і становили 20,4 відсотка. Розвиток цієї галузі за 9 місяців 2001 р. забезпечив приріст валової доданої вартості на 20,1 %, що в 2,2 раза перевищує темпи зростання ВВП за відповідний період і свідчить про наявність позитивних структурних змін на користь галузей, із більшим ступенем промислової обробки.

Важливою позитивною ознакою 2001 р. є забезпечення високих темпів розвитку такої значущої для відродження України галузі економіки як сільське господарство, в якому працює понад 27 % зайнятого в галузях економіки населення [3, с. 324]. В цілому за січень–вересень 2001 р. темпи приросту продукції цієї галузі збільшилися на 8,5 % у порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Природно, що на рівень цього показника впливає ефект спадної бази, однак наявність таких суттєвих зрушень, а також досягнення в поточному році на 50–60 % більшого, ніж у минулому, врожаю зернових дає підстави для оптимістичних сподівань щодо подальшого розвитку сільського господарства.

Таблиця 1

Динаміка випуску товарів та послуг і валової доданої вартості по видах діяльності у січні–вересні 2001 р.,
% до відповідного періоду 2000 р.

Вид діяльності	Випуск товарів та послуг	Валова додана вартість	Випуск товарів та послуг	Валова додана вартість	Випуск товарів та послуг	Валова додана вартість	Випуск товарів та послуг	Валова додана вартість	Випуск товарів та послуг	Валова додана вартість	Випуск товарів та послуг	Валова додана вартість
	січень–квітень 2001 р.		січень–травень 2001 р.		січень–червень 2001 р.		січень–липень 2001 р.		січень–серпень 2001 р.		січень–вересень 2001 р.	
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	105,4	105,5	105,6	105,0	105,4	104,8	125,3	124,6	126,8	126,2	108,5	110,5
Добувна промисловість	104,2	104,1	104,9	104,8	105,1	105,0	104,7	104,4	104,3	104,1	104,1	104,0
Обробна промисловість	124,3	124,2	124,2	124,1	123,3	123,2	122,2	121,9	120,9	120,6	120,4	120,1
Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	101,2	101,1	102,0	101,9	103,5	103,4	103,5	103,4	102,9	102,8	102,8	102,7
Будівництво	109,2	108,7	110,4	109,9	109,1	108,5	109,9	109,3	108,2	107,5	114,5	113,8
Оптова і роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту	110,4	110,2	112,7	112,5	113,5	113,4	114,6	114,3	116,1	115,9	116,8	116,7
Транспорт	99,9	99,5	100,2	99,8	101,4	100,8	101,1	100,2	101,5	100,6	101,4	100,7
Освіта	99,9	99,9	100,2	100,2	100,1	100,0	100,3	100,2	99,9	99,7	100,7	100,5
Охорона здоров'я та соціальна допомога	98,7	98,7	98,5	98,5	98,6	98,6	98,8	98,9	98,7	98,7	98,7	99,5
Інші види економічної діяльності	100,6	100,6	101,0	101,1	101,3	101,2	101,8	101,5	101,4	101,0	101,6	101,5

Складено за даними Держкомстату України.

Значне поживлення ділової активності спостерігається також в торгівлі та будівництві. Так, за 9 місяців поточного року обсяги валового випуску зазначених галузей зросли відповідно на 16,7 та 13,8 відсотка. Таке суттєве збільшення темпів росту у порівнянні з досягнутими результатами за 2000 р. (відповідно на 6,2 та 0,8 %) свідчить про наявність факторів прискорення розвитку цих галузей, у першу чергу за рахунок значного збільшення обсягів інвестування та кредитування. Слід підкреслити, що на фоні деякого уповільнення, починаючи з травня поточного року, темпів зростання промисловості, тенденція прискореного росту ВВП була збережена у травні – червні поточного року за рахунок динамічного розвитку саме цих галузей, а у липні–серпні – сільського господарства.

Як вже було зазначено, високі темпи індустріального розвитку в Україні були забезпечені насамперед розвитком галузей обробної промисловості, темпи приросту якої за січень–вересень 2001 р. перевищували темпи приросту добувних галузей у 5 разів (табл. 2).

Серед галузей обробної промисловості в поточному році найдинамічніше розвивалося виробництво коксу та продуктів нафтопереробки, темпи приросту якого більш ніж втричі випереджають темпи приросту промисловості в цілому. Це пов'язано зі збільшенням обсягів переробки сирової нафти на вітчизняних підприємствах, обумовленим державною політикою підтримки вітчизняних товаровиробників та суттєвим збільшенням інвестування цієї галузі в попередні роки. Крім того, впливовим чинником став перерозподіл власності на нафтопереробних підприємствах на користь російських інвесторів, зацікавлених у нарощуванні обсягів переробки експортованої з Росії нафти.

Порівняльний аналіз динаміки розвитку галузей промисловості дозволяє відмітити наявність дуже важливої, з огляду на удосконалення структури вітчизняного промислового виробництва та якості економічного росту, тенденції. Вона полягає у випереджаючих темпах розвитку галузей, що переважно виробляють кінцеву продукцію (машинобудування, харчова, легка промисловість) на фоні поступового уповільнення темпів росту енергоємних сировинних галузей (металургії та оброблення металу, а також хімічної і нафтохімічної промисловості). Це підтверджується також високими темпами росту виробництва товарів народного споживання. За 9 місяців поточного року темп росту цієї групи товарів склав 119,8 % і є підстави сподіватися на збереження цієї тенденції і в наступному 2002 році.

Якщо на цей час уповільнення темпів розвитку сировинних галузей промисловості ще суттєво не відбилося на міжгалузевих структурних пропорціях, то зрушення на користь галузей промисловості, що виробляють переважно кінцеву продукцію, очевидні.

Так, за січень–вересень поточного року частка цих галузей збільшилася на 6,2 відсоткових пункта і, за станом на вересень, склала 30,7 відсотків.

Таблиця 2

Темпи росту та структура валового випуску промисловості
за січень–вересень 2001 р., %

Показник	Темпи росту			Структура		
	Січень	Січень– червень	Січень– вересень	Січень	Січень– червень	Січень– вересень
Промисловість – всього	119,5	118,5	116,6	100,0	100,0	100,0
у тому числі:						
Добувна	108,8	105,1	104,1	13,6	12,8	12,6
Обробна	127,1	123,3	120,4	65,1	71,0	72,5
з неї						
харчова промисло- вість та переробка сільськогосподар- ських продуктів	132,3	122,0	121,2	13,6	15,7	17,0
легка промис- ловість	140,5	123,3	117,3	1,4	1,5	1,5
виробництво дере- вини та виробів з деревини	150,1	129,1	131,1	0,4	0,5	0,5
виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	128,2	154,0	155,7	3,1	3,6	3,8
хімічна і нафто- хімічна промисловість	114,8	115,2	111,6	7,5	7,4	7,1
виробництво інших неметалевих міне- ральних виробів (будматеріалів, скловиробів)	126,3	118,7	115,9	2,5	3,1	3,4
металургія та оброблення металу	127,4	115,7	109,4	23,9	23,9	23,5
машинобудування	124,4	125,4	123,0	9,5	11,8	12,2
інші галузі оброб- ної промисловості	–	–	–	3,2	3,5	3,5
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	99,8	103,5	102,8	21,3	16,2	14,9

Розраховано за даними Держкомстату України.

Одним із чинників такого зростання стала цілеспрямована політика Уряду на збільшення споживчого попиту широких верств населення за рахунок індексації заробітної плати, погашення заборгованостей із заробітної плати, індексації пенсій та інших соціальних виплат, а відтак і розширення внутрішнього споживчого ринку. За січень–вересень 2001 р. реальні грошові доходи населення зросли на 9,2 % у порівнянні з аналогічним періодом минулого року.

Водночас, пожвавлення української промисловості ще не можна оцінювати як підйом виробництва на міцному економічному підґрунті. Незва-

жаючи на започаткування зазначених позитивних зрушень, структура сучасного українського промислового виробництва залишається занадто здеформованою у бік гіпертрофовано завищеної частки сировинних та енергоємних галузей обробної промисловості, насамперед експортоорієнтованих: чорної металургії та хімічної промисловості. Так, обсяги виробництва тільки однієї галузі металургії та металообробки дорівнюють 84 % сукупного обсягу випуску галузей промисловості, що переважно виробляють кінцеву продукцію і майже вдвічі перевищують обсяги виробництва машинобудування. Також залишається завеликою частка інших енергоємних галузей, що характеризує Україну як країну з економікою сировинного енергоємного типу і робить вітчизняну економіку занадто вразливою відносно зовнішніх шоків, особливо з огляду на ймовірні коливання світових цін на енергоресурси та металопродукцію.

Крім того, безперечною передумовою тривалого економічного зростання є радикальне оновлення виробничого апарату та технологій. На жаль, на цей час ми можемо констатувати лише подальше його старіння по всіх галузях економіки та промисловості. Так, за 2000 р. коефіцієнт зносу основних фондів у цілому по економіці збільшився з 42,5 до 44,7 %; в промисловості – з 47,4 до 47,9 %; за I півріччя 2001 р. – відповідно до 46,7 та 50,8 % (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка коефіцієнта зносу основних фондів по галузях економіки, %

Галузі економіки	На 01.01.2000 р.	На 01.01.2001 р.	На 01.04.2001 р.	На 01.07.2001 р.
Економіка в цілому	42,54	44,68	45,91	46,70
Промисловість	47,45	47,87	49,17	50,82
Будівництво	32,41	47,21	48,76	52,97
Транспорт	51,23	51,51	54,00	53,64
Торгівля	34,89	39,18	39,43	39,51

Розраховано за даними статистичних бюлетенів за січень–травень 2000 та 2001 рр., а також січень–червень 2001 р. Держкомстату України.

Треба зауважити, що при порівнянні цих показників по окремих галузях (зокрема в “будівництві”) у поточному і минулому роках слід враховувати зміни складу галузей, обумовлених переходом у 2001 р. органів статистики до подання інформації за новою класифікацією видів економічної діяльності, що впливає на їх кількісне значення, однак не змінює загальної тенденції подальшого суцільного старіння виробничої бази.

Вирішення проблеми старіння виробничої бази є невідкладним і потребує прийняття на законодавчому рівні рішень, які б сприяли активізації інноваційної діяльності, насамперед шляхом звільнення від оподаткування коштів, що спрямовуються на інновації та надання для цих цілей пільгових

кредитів. Без застосування радикальних стимулюючих заходів всі заяви Уряду щодо обрання Україною інноваційного шляху розвитку залишаться лише декларацією.

Для оцінки перспектив структурних змін у короткостроковій перспективі зупинимося на аналізі окремих чинників економічного зростання.

Інвестиційна діяльність. За часи трансформації економіки України ця сфера діяльності в країні катастрофічно звузилася. Так, за нашими оцінками, за період безупинного згортання процесів інвестування, що тривав з 1991 по 1997 рр., обсяг капітальних вкладень в основний капітал у цілому по економіці скоротився на 80 %, що мало негативні наслідки для всіх галузей економіки. Розпочате у 1998–1999 рр. відродження інвестиційної активності заклало підґрунтя для розвитку як окремих галузей, так і економіки в цілому. На цей час інвестиційний процес характеризується досить високими темпами зростання (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка капітальних вкладень в економіку України в 1998–2001 рр., %

Галузь економіки	Темпи росту				Структура			
	1998	1999	2000	2001*	1998	1999	2000	2001*
Економіка в цілому	106,1	100,4	114,4	125,2	100,0	100,0	100,0	100,0
Сільське господарство	75,8	91,6	88,7	181,4	5,2	4,6	3,7	4,2
Промисловість	97,8	100,9	123,8	114,4	39,4	39,6	43,3	43,2
Будівництво	140,5	134,8	111,2	312,8	1,7	2,3	2,4	3,2
Торгівля	167,6	134,9	170,6	311,7	1,5	1,9	2,7	2,6
Транспорт і зв'язок	156,4	109,1	102,8	159,6	20,1	22,3	19,4	23,9
Житлове та комунальне господарство	100,7	95,0	105,9	102,2**	22,8	20,7	18,3	15,4
Охорона здоров'я	111,0	80,5	142,4	113,8	2,3	1,9	2,1	1,9
Освіта	104,3	102,2	113,2	105,2	1,3	1,3	1,1	1,2

* січень–вересень 2001 р.

** житлове господарство.

Розраховано за даними Держкомстату України.

За 2000 р. порівняно з попереднім роком інвестиції в економіку в цілому збільшилися в 1,14 раза, а за 9 місяців 2001 р. – у 1,25 раза (у порівнянні з аналогічним періодом 2000 р.). За темпами зростання обсягів капітальних вкладів лідирують галузі торгівлі та громадського харчування, будівництва та, починаючи з IV кварталу 2000 р., – сільське господарство. Однак стосовно інвестування сільськогосподарської галузі слід зауважити, що, незважаючи на високі темпи росту інвестицій у поточному періоді, обсяги капітальних

вкладень до цієї галузі ще вкрай недостатні. У той час, коли на частку галузі в валовому випуску країни припадає близько 14 %, її частка в загальному обсязі капітальних вкладень склала лише близько 4 % за 2000 р. та 4,2 % – за січень–вересень поточного року.

Переважна частина капітальних вкладень спрямовується на розвиток промисловості, житлового та комунального господарства, а також транспорту та зв'язку. Що стосується транспорту та зв'язку, то слід зазначити, що поглинаючи значні обсяги капітальних вкладень протягом 1998–2000 рр. (близько 20 % від загального обсягу по економіці в цілому), ця галузь не забезпечує адекватної віддачі як у валовому випуску, так і в прирості валової доданої вартості, і на цей час ще не сприяє прискореному розвитку економіки.

Підкреслюючи як позитивний чинник економічного розвитку активізацію інвестиційної діяльності в поточному році, слід відмітити також негативну тенденцію уповільнення темпів зростання інвестицій в промисловість, що проявилася починаючи з II кварталу 2001 р. і обумовила зниження значення цього показника з 123,5 % за I квартал до 114,4 % за 9 місяців в цілому. Хоча взагалі для інвестиційних процесів властивий східчастий характер, однак уповільнення процесів інвестування цієї вирішальної щодо подальшого економічного розвитку галузі може мати суттєві негативні наслідки вже в найближчій перспективі.

Серед галузей промисловості в 2000–2001 рр. найдинамічніше зростання інвестицій спостерігається в машинобудуванні, хімічній та нафтохімічній, а також легкій промисловості (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка капітальних вкладень в промисловість України
в 1998–2001 рр., %

Галузь промисловості	Темпи росту				Структура			
	1998	1999	2000	2001*	1998	1999	2000	2001*
Промисловість в цілому	97,8	100,9	123,8	114,4	100	100	100	100
у тому числі								
Паливна	95,3	93,7	104,3	106,3	37,4	34,1	28,7	32,4
Металургія	110,4	110,0	145,6	83,5	16,0	17,4	20,4	10,7
Хімічна та нафтохімічна	63,2	61,2	202,8	168,9	3,7	2,3	3,7	4,4
Машинобудування	105,6	118,8	145,2	190,3	5,8	6,9	8,1	8,5
Харчова	102,8	105,8	127,0	94,4	15,3	16,0	16,4	13,4
Легка	34,9	143,8	190,1	110,6	0,7	0,9	1,4	1,1

* січень–вересень 2001 р.

Розраховано за даними Держкомстату України

Слід зазначити, що хоча за 9 місяців поточного року у порівнянні з відповідним періодом минулого обсяги інвестування в металургію та харчову промисловість зменшилися, за питомою вагою у загальних капітальних

вкладеннях у промисловість (металургія – 10,7 %; харчова промисловість – 13,4 %) ці галузі, як і в минулі роки, посідають провідне місце. Останнім часом спостерігається значне нарощування обсягів капітальних вкладень у деревообробну та целюлозно-паперову, а також скляну та фарфоро-фаянсову промисловість, які за 9 місяців 2001 р. збільшилися відповідно в 2,93 та 2,88 рази. Хоча темпи росту інвестицій в машинобудування у II кварталі дещо уповільнилися, однак вони суттєво перевищують темпи інвестування промисловості в цілому. За січень–вересень 2001 р. обсяг капітальних вкладень в основний капітал машинобудівних підприємств збільшився в 1,9 рази.

Аналіз структури капітальних вкладень свідчить про наявність в поточному році деякої переорієнтації процесу інвестування з експортоорієнтованих галузей на галузі внутрішньоорієнтованого сектора економіки. Це дає підстави очікувати у перспективі порівнянного збільшення темпів росту валового випуску саме в цих галузях і потребує відповідного розвитку внутрішнього попиту, насамперед за рахунок зростання реальних доходів населення. Водночас слід підкреслити що існуючі обсяги інвестування ще далеко не задовольняють потреб економіки для забезпечення нормального відтворювального процесу.

Щодо джерел інвестування, то активізація інвестиційної діяльності у 1998–2001 рр. була забезпечена саме внутрішніми джерелами капітальних вкладень, насамперед коштами підприємств (66–70 %), які на цей час є дуже обмеженими і за існуючої досить складної фінансової ситуації компенсуються нарощуванням заборгованості підприємств, що, природно, не може бути сталим підґрунтям для подальшого розвитку цього процесу. По суті кредитні ресурси, частка яких в загальному обсязі інвестування становить 2–3 %, випадають з сфери довгострокових інвестицій і зосереджуються в короткостроковому обороті. У такій ситуації невідкладним є розширення сфери довгострокового кредитування, а також суттєве збільшення іноземного інвестування, що можливе лише за умов покращання інвестиційного клімату, який в Україні залишається несприятливим. Так, на думку експертів Українсько-європейського консультативного Центру, існуючий в Україні інвестиційний клімат, тобто сукупність факторів, які враховують потенційні інвестори при прийнятті рішення щодо інвестування залишається вкрай незадовільним [4]. За їхніми оцінками, із 6-ти груп факторів (політичні, правові, економічні, соціальні, екологічні, геополітичні) високу оцінку мають лише соціальні (що характеризують український персонал) та географічне розташування країни. Інші мають або низьку позитивну (політичні), або негативну оцінку. Також на інвестиційну привабливість України для іноземних інвесторів негативно впливає її імідж як країни з високим рівнем корумпованості. Так, у цього-горічному звіті Міжнародної організації Transparency International, що визна-

час рейтинг 91 країни за рівнем корумпованості, Україна посідає 9 місце, випереджаючи за цим показником Росію (11 місце) [5].

З позитивних ознак щодо поліпшення інвестиційного клімату поточного періоду слід відмітити започаткування в 2001 р. процесу стабілізації валютного курсу гривні, а також прийняття Верховною Радою Земельного кодексу, що законодавчо закріплює право приватної власності на землю в Україні.

Кредитування економіки. Серед якісних змін у структурі галузевих фінансових потоків слід зазначити збільшення обсягів та певні позитивні структурні зміни в кредитуванні реального сектора економіки (рис. 2).

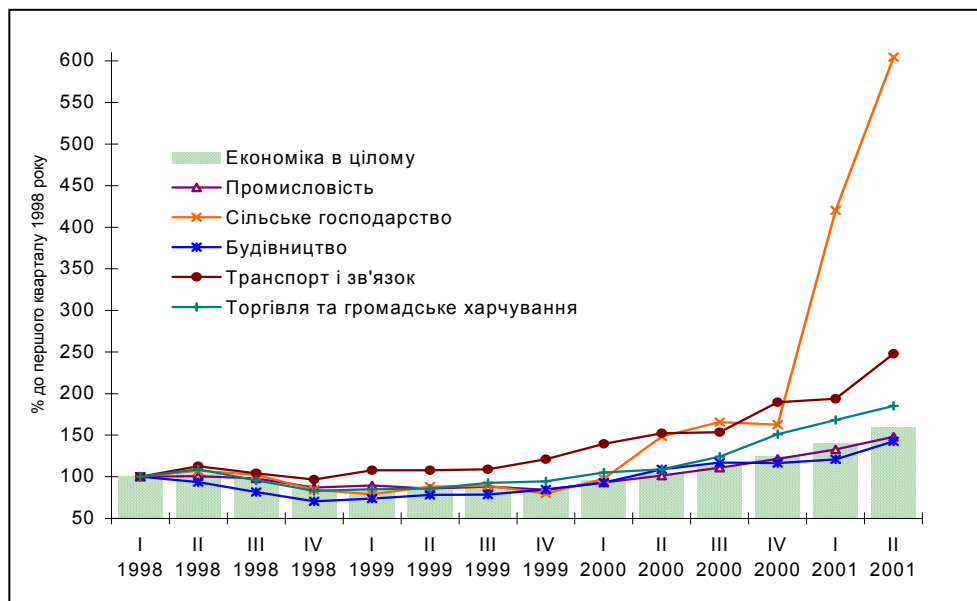

Рис. 2. Реальні індекси обсягів кредитування економіки в цілому та окремих галузей

Розраховано за даними Держкомстату України.

Тільки за 2000 р. залишки кредитів у промисловість зросли в реальному обчисленні в 1,46 раза, у сільське господарство – в 1,82 раза, у будівництво – в 1,57 раза, у транспорт і зв'язок – в 1,52 раза. Тенденція зростання обсягів кредитування збереглася й у поточному році. За I півріччя 2001 р. обсяги кредитування в національній валюті збільшилися в 1,28 раза, промисловості – в 1,21 раза, сільського господарства – в 3,8 раза.

Позитивним в діяльності банків є також зростання довгострокового кредитування, яке за 9 місяців поточного року збільшилося на 48,3 відсотка.

Водночас, галузева структура кредитування в цілому має zdeформований характер: протягом тривалого часу обсяги кредитування торгівлі та громадського харчування (30–34 % від загального розміру залишків кредитів в реальному обчисленні) майже дорівнюють обсягам кредитування всіх

галузей промисловості (34–40 %), хоча частка промисловості перевищує частку торгівлі в загальному обсязі випуску в 6,5–7,8 раза, та загальній доданий вартості в 3,5–4 рази.

Позитивним зрушенням в структурі кредитування є збільшення (до 10,1 % за станом на червень 2001 р.) частки сільського господарства., що є важливим чинником економічного росту не тільки в галузі, а й у переробній промисловості. За січень–вересень 2001 р. обсяг кредитів, наданих сільськогосподарським підприємствам становив більше 2,6 млрд. грн., що більш ніж втричі перевищує показник минулого року (81,5 млн. грн.). До кінця поточного року Уряд, за заявою віце-прем'єр-міністра Л.Козаченка, має намір залучити до сільського господарства 3 млрд. гривень. Подальше збільшення обсягів кредитування очікується і в наступному році. Так, за даними керівників комерційних банків, в 2002 р. планується надати кредити сільськогосподарським виробникам у розмірі 5 млрд. грн. [див. 2].

Збільшення кредитування аграрного сектора пов'язано із очікуваним зростанням обсягів виробництва та рентабельності галузі, а також із запровадженою для сільськогосподарських виробників частковою (70 %) компенсацією процентної ставки по кредитах за рахунок бюджетних коштів.

Незважаючи на те, що надані кредити мають переважно короткостроковий характер, переорієнтація банківської системи до сільського господарства є індикатором подальших змін у структурі випуску на користь цієї галузі економіки, що економічно виправдано для України з її унікальним потенціалом агропромислового виробництва.

Основним чинником, що забезпечив зростання обсягів кредитування у 2000–2001 рр., є поступове зниження процентних ставок на кредити. В цілому за 9 місяців поточного року рівень облікової ставки НБУ знижувався 5 разів і з 10 вересня становить 15 % річних. Це обумовило відповідне зниження процентних ставок за кредитами, наданими комерційними банками в національній валюті майже на 7 відсоткових пунктів – з 37,4 % у січні до 30,6 % у вересні [6].

Очікується, що в 2002 р. подальше зниження процентних ставок за кредитами при стабілізації валютного курсу приведе до розширення кредитування реального сектора економіки. Збереження зазначеної тенденції разом зі збільшенням частки довгострокового кредитування та поліпшенням структури їх розподілу сприятиме посиленню ділової та інвестиційної активності й надалі.

Важливим індикатором, що зумовлює перспективу структурних зрушень у валовому випуску галузей економіки, є **фінансові результати** діяльності підприємств. У другій половині 2000 р. відбулося деяке покращання структурних процесів у розподіленні фінансових результатів на підприємствах України на користь промисловості: спостерігалось фактичне зростання обсягів прибутку та скорочення представництва цієї галузі в загальній струк-

турі збитків. Позитивним був і той факт, що нарешті відбулося перерозподілення прибутку на користь сільського господарства, із зменшенням його цінового перерозподілу в транспортні монополії (головним чином трубопровідний транспорт), як це мало місце в минулі роки.

На жаль, за 2000–2001 рр. не було вжито заходів щодо зменшення податкового навантаження на підприємства та його більш рівномірного розподілу поміж платниками податків. Навпаки – з введенням нового збору до Фонду соціального страхування від нещасного випадку податковий тягар за минулий рік збільшився. Також немає підстав очікувати на позитивні зрушення в цьому напрямку і в наступному 2002 р., що, природно, не сприятиме покращанню фінансового стану підприємств. Зволікання з фактичним зменшенням податкового навантаження на підприємства всупереч завданням, що були поставлені в Посланні Президента України до Верховної Ради за 2001 р. [7], є суттєвою перепоною на шляху фінансового оздоровлення підприємств, а також зменшення масштабів “тінізації” економіки.

Аналіз структури міжгалузевого перерозподілу прибутків у 2001 р. свідчить про наявність суттєвих поточних коливань частки промисловості (з 66 % у лютому до 48 % у квітні). Безпосередньо в промисловості найбільша частина прибутку в поточному році припадає на чорну металургію та електроенергетику, яка у II кварталі 2001 р. становила відповідно 15,9 та 15,6 відсотка. Залишається досить високою частка паливної промисловості (10,3 %). Суттєво підвищилася частка машинобудування (7,7 % у порівнянні з 4,3 % у II кварталі попереднього року).

Наявність різких коливань в міжгалузевій структурі прибутків та збитків свідчить про слабкість суто ринкових, конкурентних чинників, відсутність стабільних передумов для повернення кредитів та самоінвестування підприємств. Разом з цим, паростки позитивних зрушень в загальноекономічній кон’юнктурі та фінансовому стані підприємств дають підстави очікувати у поточному та 2002 р. скорочення кількості збиткових підприємств, збільшення прибутковості реального сектора економіки, а також поступового вирівнювання рівня рентабельності різних галузей економіки та промисловості.

Одним із суттєвих чинників, що негативно впливають на фінансовий стан підприємств та міжгалузевий перерозподіл прибутку, а також формування структурних пропорцій, є наявність глибоких цінових диспропорцій. У країні протягом тривалого періоду спостерігається стала тенденція випереджаючих темпів росту цін на продукцію базових витратостворюючих галузей промисловості: електроенергетики, чорної металургії, паливної промисловості (рис. 3).

Як видно з діаграми, сплески цін в паливній промисловості та в електроенергетиці викликають підвищення цін на продукцію металургії і машинобудування з поступовим підвищенням цін в інших галузях промис-

ловості. В свою чергу, зростання цін на продукцію паливної промисловості викликає їх підвищення на продукцію чорної металургії, що відповідно обумовлює підтягування цін на продукцію також і інших галузей.

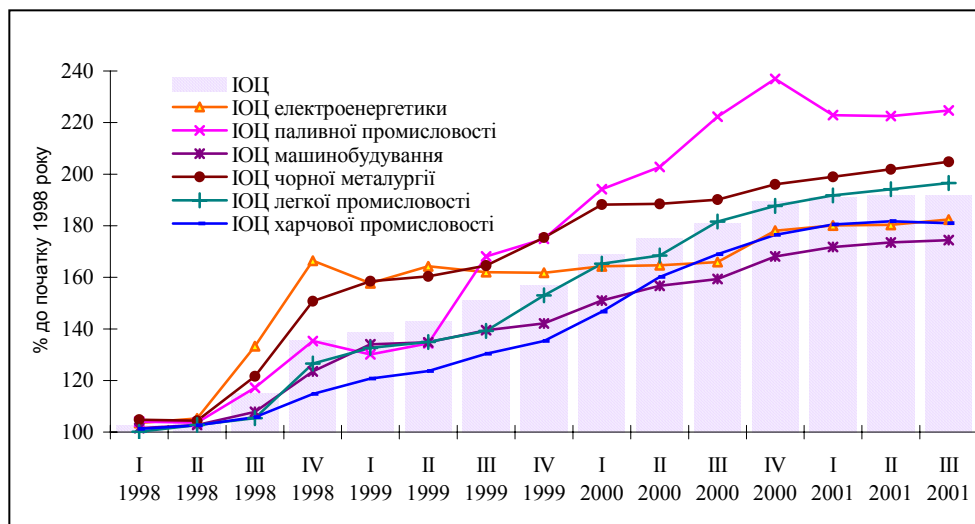

Рис. 3. Індекси оптових цін окремих галузей промисловості наростаючим підсумком

Розраховано за даними Держкомстату України.

Так, якщо 1998 р. характеризувався ціновим сплеском в електроенергетиці, то 1999–2000 рр. – в паливній промисловості. Тільки за 2000 р. ціни в паливній галузі в середньому зросли на 41 %, що вдвічі перевищило ріст цін виробників у цілому. Такий значний ціновий сплеск в галузі вплинув на зростання витрат та ріст цін в інших галузях економіки. Подорожчання майже на третину (29 %) товарів харчової промисловості було обумовлено різким зростанням цін на продукцію борошномельно-круп'яної галузі (в 1,6 раза), що значно перевищило середньпромисловий показник і в свою чергу пов'язано з різким зростанням цін на зерно. Причому ріст цін на зерно був пов'язаний із значним продажем його за кордон у III кварталі 1999 р. (у тому числі із державних резервів). Це викликало дефіцит і, як наслідок, подорожчання зерна та інфляцію витрат у відповідних галузях переробної промисловості. Враховуючи економічну роль цих галузей промисловості, очевидно, що в результаті був створений певний інфляційний накид для продукції кінцевого попиту також і надалі. Зокрема, в 2000 р. індекс оптових цін паливної промисловості перевищив індекс споживчих цін на 9,6 %, харчової – на 6,4 відсотка.

Наведені приклади свідчать про наявність суттєвих недоліків існуючої в Україні системи ціноутворення. Одним із чинників, що зумовлює виникнення цінових деформацій, є похибки в державній антимонопольній політиці.

Кількісне скорочення підприємств державного сектора поки що не забезпечує якісних змін в демонополізації виробництва. Станом на 1 січня 2000 р., офіційно визнано монополізованими загальнодержавні ринки 584 товарних груп і 4186 регіональних та 184 локальних ринків, на яких монопольне становище займали 3395 суб'єктів господарювання [8, с. 32]. Розв'язання проблеми ціноутворення на продукцію таких підприємств є наріжним каменем удосконалення державної регуляторної політики та формування на її основі підґрунтя для стабілізації подальшого розвитку економіки.

Слід зазначити, що в цьому напрямку 10 місяців 2001 р. характеризуються позитивнішими тенденціями. Так, за цей період індекс цін виробників (до грудня 2000 р. – 100,7 %) є найнижчим за весь кризовий період, у той час як в аналогічному періоді минулого року їх ріст становив 116,9 % (рис. 4).

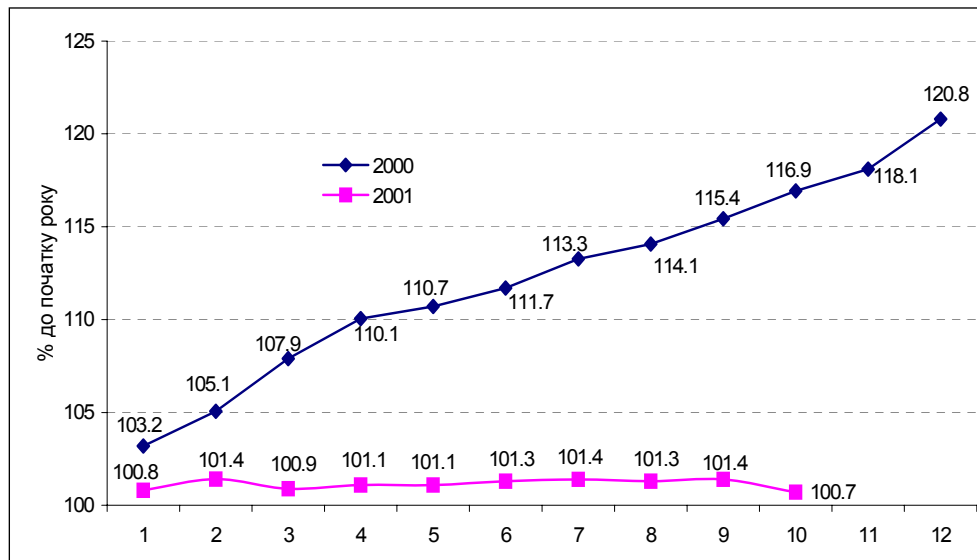

Рис. 4. Індеси оптових цін виробників

Складено за даними Держкомстату України.

Позитивною ознакою є також те, що ціни на електроенергію та продукцію сировинних галузей (за винятком чорної металургії) підвищувалися меншими темпами, ніж у галузях, що виробляють кінцеву продукцію. Щодо паливної галузі, кольорової металургії, хімічної та нафтохімічної, а також борошно-круп'яної промисловості, то тут взагалі спостерігається зниження цін.

У цілому за січень–вересень поточного року індекс цін по зазначених галузях відповідно становив 94,8 ; 92,2; 97,6 та 89,7 відсотка. Збереження цих тенденцій у перспективі є вкрай важливим для поліпшення якості економічного зростання і надає підстави сподіватися на поліпшення структури міжгалузевого перерозподілу прибутку, що в свою чергу закладає підґрунтя

для відповідного удосконалення галузевої структури промисловості та економіки в цілому.

На нашу думку, тенденція повільного зростання цін виробників збережеться до кінця поточного року і буде мати місце в наступному році.

Помірне зростання оптових цін та урівноваження попиту і пропозиції на споживчому ринку позитивно вплинуло на інфляцію поточного року, темпи якої майже нульові у порівнянні з попереднім роком (рис.5).

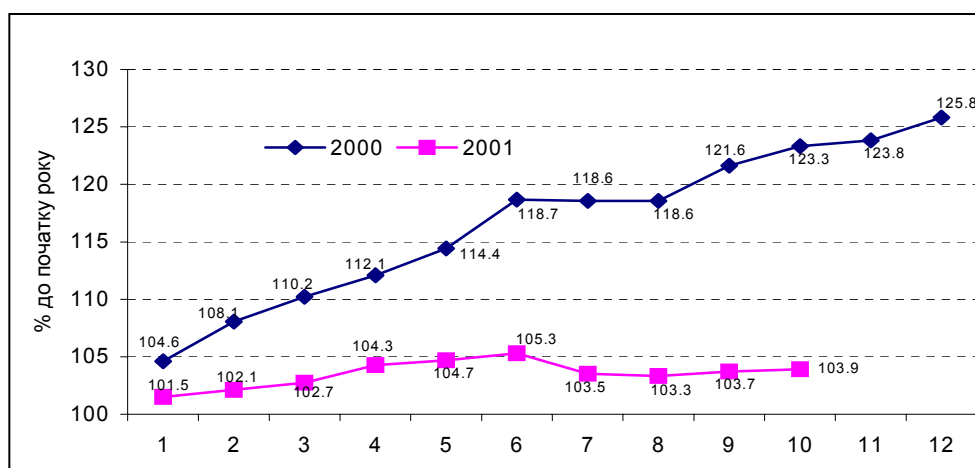

Рис. 5. Індекси споживчих цін (інфляції) наростаючим підсумком

Складено за даними Держкомстату України.

У цілому за січень–жовтень 2001 р. загальний рівень інфляції в Україні був майже в 6 разів нижчий за аналогічний період минулого року і становив 3,9 відсотка. Цьому сприяла також наявність більш значної ніж у минулому році літньої сезонної дефляції, яка за даними Держкомстату України була на рівні 1,7 % у липні та 0,2 % у серпні поточного року.

Порівняльний аналіз динаміки різних складових споживчих цін (цін на продовольчі та промислові товари, а також на послуги для населення) в поточному році свідчить про наявність тенденції переважного росту цін на продовольчі товари. Так, за січень–вересень 2001 р. споживчі ціни на продовольчі товари зросли на 4,5 %, послуги – 3,9 %, промислові товари – 0,6 відсотка. Це зумовлює наявність певного перерозподілу прибутків на користь харчової промисловості та сільського господарства. Водночас, з огляду на рівень життя населення України, зазначена тенденція є негативною і потребує гармонізації цінових пропорцій між групами продовольчих та промислових споживчих товарів.

Зовнішній попит залишається в поточному періоді одним із основних чинників, що обумовлює як економічне зростання в країні, так і наявність галузевих структурних змін. У цілому за 2000 р. номінальний обсяг експорту товарів у порівнянні з 1999 р. збільшився в 1,26 раза (при рості імпорту в

1,18 раза), а за 9 місяців 2001 р. (у відношенні до відповідного періоду минулого року) на 118,6 % (імпорт – на 113,5 %).

Дуже важливою, з огляду на удосконалення галузевої структури виробництва, ознакою поточного року, є збільшення зовнішнього попиту на товари галузей промисловості, що переважно виробляють кінцеву продукцію, насамперед машинобудування та харчової промисловості. Так, у I півріччі поточного року частка машинобудування, у порівнянні з аналогічним періодом 2000 р., збільшилася на 4,9 % і склала 16,7 % від загального українського експорту; харчової промисловості – на 1,9 % (9,5 %), легкої – на 0,4 % (4,7 %). Хоча досягнуті структурні зрушення ще незначні і переважна частина експорту, як і раніше, припадає на металургію (43,1 %) та хімічну промисловість (11,2 %), однак сам факт їх наявності при випереджаючих темпах зростання цих галузей та збереженні зовнішнього попиту на їхню продукцію дає підстави сподіватися на подальший розвиток започаткованої тенденції. Важливо також відмітити, що розширення експорту продукції товарів з більш високим ступенем переробки справляє мультиплікативний ефект на розвиток інших галузей, а таким чином – і на розвиток економіки в цілому.

Подальше розширення **внутрішнього попиту** за рахунок очікуваного зростання реальних доходів населення сприятиме розвитку харчової, а також легкої промисловості.

Проведений аналіз тенденцій розвитку чинників економічного зростання дозволяє зробити наступні висновки щодо перспективи галузевих структурних змін у 2002 р.:

- очікується суттєве зростання частки будівництва та сільського господарства у валовому випуску внаслідок значного збільшення обсягів інвестування та кредитування (особливо сільського виробництва);
- зростатиме, однак повільніше, частка промисловості (за рахунок випереджаючих темпів росту обробної промисловості), а також частка торгівлі та громадського харчування у зв'язку із значним обсягом інвестування, розширенням споживчого попиту з боку населення, а також цінних пропорцій, що складаються на користь продуктів харчування у порівнянні з промисловими товарами та послугами для населення;
- в структурі промисловості зростатиме частка галузей, що випускають переважно кінцеву продукцію: машинобудування, харчова та легка промисловість. Також очікується суттєве збільшення частки деревообробної та целюлозно-паперової, а також скляної та фарфоро-фаянсової промисловості.

Підводячи підсумок викладеному вище, можна констатувати, що в Україні на фоні започаткованого економічного зростання спостерігаються перші паростки позитивних структурних зрушень на користь галузей, що виробляють продукцію кінцевого споживання, насамперед машинобудування, а також галузей з високою часткою доданої вартості у структурі випуску (будівництво, сільське

господарство). Аналіз тенденцій по основних індикаторах економічного росту дає підстави розраховувати на продовження позитивних тенденцій. Слід зазначити, що позитивні зміни в структурі економіки України є результатом впливу переважно ринкових факторів та опосередкованих, а не прямих заходів з боку держави, що свідчить про недостатню активність держави в реалізації задач структурної перебудови економіки України. Між іншим, світовий досвід довів, що ринковий механізм сам по собі нездатний забезпечити структурну перебудову національних економік на новітній технологічній основі і потребує суттєвої державної підтримки. Тільки послідовна державна політика сприяння розвитку науки та технологій дає можливість Україні увійти до групи високорозвинутих країн.

Державне регулювання структурної перебудови економіки повинно здійснюватися по двох напрямках. *Перший* стосується всебічної підтримки науки та впровадження новітніх технологій. *Другий* полягає в створенні умов для нормалізації процесу відтворювання виробничої бази підприємств реального сектора економіки та посилення їх інноваційної діяльності. Реалізація першого напрямку значною мірою спирається на застосування прямих державних капітальних вкладень, в той час коли другий напрямок в основному спирається на опосередковані регулюючі важелі.

Загальновідомо, що структурна перебудова економіки потребує масштабних інвестицій по найбільш ефективних напрямках та сферах їх прикладання. Виходячи з реалій, що склалися на цей час в економіці України, основним джерелом реалізації структурної перебудови економіки залишаються внутрішні інвестиційні ресурси, насамперед кошти реального сектора економіки. В мало використаному резерві залишаються довгострокові кредити та прямі іноземні інвестиції (ПІІ), тому першочерговими є заходи Уряду по збільшенню всіх джерел фінансування інвестиційної діяльності: як внутрішніх, так і іноземних.

Стосовно притоку *іноземних інвестицій* слід зауважити, що в Україні в 2000–2001 рр. для цього вже створені певні передумови (перехід до стадії економічного зростання, стабілізація курсу національної валюти, помірний рівень інфляції та стабілізація цін виробників), але це не забезпечить значного збільшення їх обсягу. Для залучення іноземних інвесторів потрібне суттєве поліпшення інвестиційного клімату шляхом удосконалення законодавчої бази, а також звільнення України від іміджу країни із занадто високим рівнем корумпованості. Крім того, практика інших трансформаційних країн свідчить про те, що іноземний капітал не приходить в галузі тонких технологій та інноваційні сфери, а зосереджується у сферах з швидкою віддачею: мобільний зв'язок, переробка сільської продукції, харчову промисловість тощо. Тому розвиток високотехнологічних галузей нашої економіки може розраховувати лише на залучення власного капіталу.

Світовий досвід свідчить про вирішальну роль *державних капітальних вкладень* в забезпеченні інноваційного шляху розвитку економіки. На жаль, на цей час ані державне фінансування науки, ані державні інвестиції в Україні не виконують цієї функції не тільки через те, що їх обсяг дуже обмежений (частка ЦКВ складає 5–6 % від загального обсягу КВ), але й через їх дуже недосконалу структуру. Більша частка ЦКВ (майже 40 %) використовується на підтримку добувної промисловості, насамперед вугільної та торф'яної. Частка обробної складає трохи більше 2 %, а на дослідження та розробки спрямовується лише близько 0,2 % загальної кількості ЦКВ. Обмеженість бюджетних коштів не може виправдовувати занепаду науки та наукоємних галузей промисловості. Одним із доступних шляхів є оптимізація використання бюджетних коштів за рахунок вивільнення частки, що витрачаються на підтримку неефективних підприємств з ресурсомісткими технологіями, та їх цільового спрямування на фінансування розробки та впровадження обмеженого кола найбільш важливих (критичних) новітніх технологій. Для цього на державному рівні треба визначитися з національними пріоритетами в розбудові структури економіки, а це потребує систематичної роботи щодо технологічного прогнозування та визначення переліку критичних технологій, розробка та впровадження яких є найважливішими для забезпечення конкурентоспроможності країни. Така робота широко поширена у всіх розвинутих країнах, причому в різних країнах окреслюється приблизно однаковий перелік критичних технологій. За довгостроковими прогнозами глобального технологічного розвитку найперспективнішими напрямками технологічного розвитку є біотехнологія, телекомунікації, інформаційні технології, авіаційна та аерокосмічна техніка, гнучка автоматизація тощо. В цьому аспекті треба всіляко сприяти розвитку технологій, розробку яких можуть забезпечити вітчизняні науковці. При цьому пріоритети треба обирати виходячи з об'єктивних закономірностей економічного зростання, власних конкурентних переваг та реальних фінансових можливостей.

Основним стратегічним напрямком інвестиційної політики повинно стати забезпечення умов для посилення інвестиційної активності за рахунок *коштів підприємств реального сектора економіки*. Існуюча на цей час в Україні система перерозподілу доходів позбавляє підприємства можливості накопичення коштів, щоб забезпечити нормальне відтворення та розвиток виробничої бази, тим більше на інноваційній основі. Той факт, що основним джерелом інвестицій 2000–2001 рр. були так звані “власні кошти” підприємств – відповідно 69 та 66 % (за 9 місяців 2001 р.) від загального обсягу капітальних вкладень в основний капітал, – ще не свідчить про наявність реальних фінансових можливостей. Справа в тому, що активізація інвестиційної діяльності підприємств супроводжується значним зростанням їх кредиторської заборгованості (на 26 млрд. грн. за 2000 р. та на 18 млрд. грн. за 9 міся-

ців 2001 р.). Тобто приріст кредиторської заборгованості перевищує обсяги інвестицій за рахунок коштів підприємств за відповідні періоди майже в 2 та в 1,4 раза. А якщо врахувати суттєве списання податкового боргу перед бюджетом, що мало місце у 2001 р., то ця розбіжність буде ще більшою. Крім того, посилення інвестиційної активності підприємств не супроводжувалося адекватним впровадженням новітніх технологій та модернізацією технологічної бази, що свідчить про відсутність як потрібних для цього коштів, так і стимулюючих важелів щодо формування ефективної структури капітальних вкладень підприємств.

Розширення інвестиційних можливостей підприємств потребує зміцнення їх фінансового стану, перш за все за рахунок зниження податкового навантаження (про що вже багато років йде мова, але практичних заходів не спостерігається), а також надання суттєвих податкових пільг та податкових кредитів, щодо коштів, що витрачаються на технологічне переоснащення виробництва та освоєння випуску нової конкурентоспроможної продукції.

Література

1. *Макроекономічне моделювання та короткострокове прогнозування* / За ред. к.е.н. І.В.Крючкової. – Харків: Форт, 2000. – 336 с.
2. *Business Information Network*. – <http://www.bin.com.ua/>
3. *Статистичний щорічник України за 2000 рік* / Держкомстат України – К.; Техніка, 2001. – 684 с.
4. *Яценко А.* Передумови та особливості формування інвестиційного клімату в Україні // *Економіка, фінанси, право*. – 2001. – № 3. – С. 15–17.
5. *Коррупція в Україні* – №9 в мире. // *Українська правда*. <http://www.pravda.com.ua/ru/?10627-4-1>
6. *Грошово-кредитна та банківська статистика*. – <http://www.bank.gov.ua/STATIST/PROCENT/pnst 2001.htm>
7. *Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України в 2000 році*. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2001 р. – 404 с.
8. *Біла С.* Державне регулювання галузевої структури економіки України // *Економіка України*. – 2001. – № 5. – С. 30–38.